

ΣΦΡΑΝΤΖΗΣ Ο ΦΙΑΛΙΤΗΣ

Δύο βραχεία χρονικά, περιεχόμενα εις κώδικας τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων, μαρτυροῦν ὅτι ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, καταλαβὼν τὰς Πάτρας τὸν Ἰούλιον τοῦ 1430, ἐνεπιστεύθη τὴν διοίκησιν αὐτῶν εἰς τὸν Γεώργιον Φραντζῆν. Τὰ χρονικά ταῦτα ἔχουν ὡς ἀκολούθως: «τὸ αὐτὸ ἔτος [Ϛπλη'] Ἰουλίῳ ἔλαβεν ὁ δεσπότης κὺρ Κωνσταντῖνος τὸν γουλᾶ τῆς Παλαιᾶς Πάτρας ἀπὸ λιμὸν καὶ ἐποίησεν κεφαλὴν τὸν κὺρ Γεώργιον Φραντζῆ τὸν Φιαλίτην»¹, καὶ: «τὸ αὐτὸ ἔτος Ἰουλίῳ ἔλαβεν ὁ δεσπότης ὁ Κωνσταντῖνος τὸν τόπον τῆς Παλαιᾶς Πάτρας ἀπὸ λιμοῦ καὶ ἐποίησεν κεφαλὴν Γεώργιον Φραντζῆ τὸν Φιαλίτην»². Αὐτὸς ὁ ἱστορικὸς διηγεῖται τὰ τῆς παραδόσεως τῶν Πατρῶν καὶ τὰ τῆς ἀναθέσεως εἰς αὐτὸν τῆς διοικήσεως τῆς πόλεως. Εἰς τὴν βραχείαν διατύπωσιν τοῦ Χρονικοῦ τοῦ γράφει σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «ὁ δὲ δεσπότης καὶ ἀνθέντης μου κὺρ Κωνσταντῖνος, τὸν Μάϊον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, τὸν κουλᾶν τῆς Πάτρας ἀπῆρεν ἀπὸ λιμοῦ καὶ τῆς ἄλλης κακοπαθείας τῶν εὐρισκομένων ἐντὸς αὐτοῦ». Καὶ κατωτέρω: «καὶ τῷ λθ' ἔτει μηνὶ Σεπτεμβρίῳ εὐεργετήθην ἐγὼ τὸ κεφαλατίκιον τῆς Πάτρας»³. Μεταξὺ τῶν δύο βραχέων χρονικῶν καὶ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ ἱστορικοῦ ὑφίσταται ἀπόκλισις μόνον ὡς πρὸς τὸν μῆνα τῆς ἀλώσεως καὶ τὸ ὄνομα Φιαλίτης, ὑπὸ τὸ ὁποῖον φέρεται ὁ Φραντζῆς. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ὑπάρχῃ μέχρι τινὸς ἐξάρτησις τῶν πρώτων ἀπὸ τὴν δευτέραν⁴.

Εἰς τὰ πολλὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν γνησιότητα τοῦ ἔργου τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ, προσετέθησαν τελευταίως καὶ τὰ ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ ἱστορικοῦ. Εἶναι γνωστὸν ὅτι διὰ δύο τελευταίων διατριβῶν τοῦ ὁ πατὴρ V. Laurent απέδειξεν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρὸς δὲν εἶναι Φραντζῆς, ὡς τοῦτο κοινῶς

¹ Σπ. Λάμπρου, Βραχεία Χρονικά, ἔκδ. Κ. Ἀμάντου (Ἀθήναι 1932), σελ. 17.

² Αὐτόθι, σελ. 54.

³ Γεώργιος Φραντζῆς: Migne, Patr. Græca, τόμ. 156, στ. 1043. Πρβλ. ἔκδ. Ἰ. Παπαδοπούλου, τόμ. Α', σελ. 157-158.

⁴ Πρβλ. Σπ. Λάμπρου, Ἔνθ' ἄνωτ., σελ. ιε'.

φέρεται, ἀλλὰ *Σφραντζῆς*¹. Τὴν γνώμην ταύτην ἀπεδέχθησαν καὶ ἄλλοι ἐρευνηταί².

Παρὰ ταῦτα, ἀνακύπτει νῦν καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ δευτέρου ἐπωνύμου ἢ παρωνυμίου *Φιαλίτης*, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ εἰς τὰ δύο ἀνωτέρω παρατεθέντα βραχέα χρονικά. Καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, οὐδεμία ἄλλη πηγὴ, ἀναφερομένη εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἱστορικοῦ, ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦτο. Ὁ Σπυρίδιων Λάμπρος, εἰς τὰς βραχείας σημειώσεις, τὰς ὁποίας κατέλιπε, γράφει σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Ἡ ἐρμηνεῖα τῆς λέξεως ζητητέα εἰς τὴν διήγησιν τοῦ Φραντζῆ, σ. 145, 2, ἔνθα αἱ λέξεις *ἐκεῖ ἱστάμενος τὴν φιάλην ἔχων καὶ τοὺς σιδήρους τοῖς ποσί*. Ἀξιοπαρατήρητος ἢ γραφὴ τοῦ κώδικος P.: *εἰς τὴν κεφαλὴν ἱστάμενος ἔχων καί*, ἣτις ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρέπει νὰ γράψωμεν ἴσως *ἱστάμενος καὶ ἔχων τὴν φιάλην εἰς τὴν κεφαλὴν*. Φιάλη εἶναι εἶδος καλύμματος τῆς κεφαλῆς, ἴσως κουνκούλλας μοναχικῆς. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς λέξεως τὸ Φιαλίτης ἴσως πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ ἔπειτα μοναχικοῦ βίου τοῦ Φραντζῆ»³.

Τὸ χωρίον, τὸ ὁποῖον ὑπαινίσσεται ὁ Λάμπρος, ἀναφέρεται εἰς τὰ γεγονότα τῆς ἀνακαταλήψεως τῶν Πατρῶν (1429/1430). Κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, τραυματισθεὶς, συνελήφθη καὶ ἐνεκλείσθη «*εἰς τὸν γουλᾶν, ἦτοι τὸν πύργον, ἐν οἴκῳ σκοτεινῷ, ἔνθα ἦσαν μύρμηκες καὶ σιτόφθειρες καὶ μύες διὰ τὸ εἶναί ποτε σίτου ἀποθήκην, καὶ χειροπέδας σιδηρᾶς περιέθηκαν τοῖς ποσί μου καὶ σειρὰν λίαν βαρυτάτην καὶ στερεὰν μετὰ σκόλοπος μεγάλου κατὰ γῆς πεπηγότες*»⁴. Ἐκεῖ ὁ ἱστορικὸς ἔμεινεν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας. «*Κειμένου μου οὖν ἐν τῇ φρουρᾷ, συνεχίζει, ἡμέρας τεσσαράκοντα, ὡς ἦλθεν ἡ ἑορτὴ τῆς μνήμης τοῦ ἐλευθερωτοῦ τῶν αἰχμαλώτων ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου, ἐδεήθην τοῦδε, ὡς καὶ γὰρ Γεώργιος καὶ παιδιόθεν δοῦλος αὐτοῦ, ἵνα λυτρώσῃ με τῶν δεσμῶν· καὶ ἀφυπνιασθεὶς, ἔδοξέ μοι εὐρεθῆναι με εἰς τὸ περικαλλῆς ἅγιον τέμενος τὸ εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, τῶν Μαγγάνων ἐπονομαζόμενον, εἰς τὴν φιάλην ἱστάμενος, ἔχων καὶ τοὺς σιδήρους τοῖς ποσί, διερχομένου τάχα τοῦ βασιλέως, ἵνα εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἐκκλησίας ἀπέλθῃ, ἐδεήθην αὐτοῦ, ἵνα με τῶν ἀλύσεων ἀπελευθερώσῃ*»⁵. Ἡ συνέχεια

¹ V. Laurent, Σφραντζῆς et non Φραντζῆς, Byz. Zeitschrift, τόμ. 44 (1951), σελ. 373-378. Τοῦ αὐτοῦ, Sphrantzès et non Phrantzès à nouveau! Revue des études byzantines, τόμ. 9 (1951, ἐκδ. τῷ 1952), σελ. 170-171.

² Ν. Τωμαδάκη, Δούκα - Κριτοβούλου - Σφραντζῆ - Χαλκοκονδύλη, Περὶ Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453), (Ἀθήναι 1953), σελ. 137 κέ., ἰδίως σελ. 138, σημ.

³ Σπ. Λάμπρου, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 1δ'.

⁴ Γεώργιος Φραντζῆς, ἐκδ. Παπαδοπούλου, σελ. 141-142.

⁵ Αὐτόθι, σελ. 147.

τοῦ ἔνυπνιου καὶ τῆς ὅλης ἀφηγήσεως τοῦ Φραντζῆ δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα. Τοῦτο μόνον πρέπει νὰ σημειωθῆ, ὅτι ὁ νοῦς τοῦ χωρίου εἶναι προφανῆς καὶ οὐδεμία ὑφίσταται ἀνάγκη διορθώσεως. Ἡ λέξις *φιάλη* δὲν σημαίνει τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, ἀλλὰ τὴν κρήνην, ἣ ὁποία εὐρίσκετο πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Μαγγάνων, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι αἱ κρήναι ἀπετέλουν μέρος τῆς ἀλλῆς τῆς ἐκκλησίας, «ἐνθα ἐνίπτοντο οἱ μέλλοντες νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν ναὸν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, συμβολίζοντες διὰ τῆς πράξεως ταύτης τὴν καθαρότητα τῆς ψυχῆς κατὰ τὰς προσευχὰς»¹. Τοιαύτη κρήνη, φιάλη ὡσαύτως ὀνομαζομένη, ὑπῆρχε καὶ εἰς τὸν Ἰππόδρομον².

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι σαφές, εἶναι τὸ πῶς ὁ ἀνώνυμος τοῦ βραχέος χρονικοῦ, ὁρμώμενος ἐκ τοῦ διηγήματος τοῦ ἱστορικοῦ, ὡς νομίζει ὁ Λάμπρος, ἔπλασε τὸ ὄνομα *Φιαλίτης*. Καὶ τὰ πράγματα περιπλέκονται ἀκόμη περισσότερο, διότι τὸ ὄνομα τοῦτο μαρτυρεῖται καὶ ὡς ἐπώνυμον³. Φιαλίτης ὀνομάζετο ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος παρασκευάσας τὴν βελτιωμένην ἔκδοσιν τῆς *Διόπτρας* καὶ τῶν *Κλανθμῶν* τοῦ Φιλίππου τοῦ Μονοτροπού⁴. Δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν οὗτος ἔχη σχέσιν τινὰ πρὸς τὸν ἀντιγραφέα καὶ «χρυσογράφον» Κωνσταντῖνον τὸν Φιαλίτην, ὅστις ἀντέγραψε διαφόρους κώδικας ἐκκλησιαστικοῦ καὶ λειτουργικοῦ περιεχομένου⁵. Ἡ ἀκμή του τίθεται εἰς τὸν δωδέκατον αἰῶνα. Τὸν ἀντιγραφέα καὶ χρυσογράφον τοῦτον μετὰ πολλῆς πιθανότητος ταυτίζει ὁ πατήρ V. Laurent μετὰ τοῦ κατόχου μολυβδίνης σφραγίδος, ἧς ἡ ἔμμετρος ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἑξῆς :

*Σώζοις με Χ(ριστ)ὲ Κων(σταντῖνον) (σὸν) τὸν Φι[α]λ(ί)την*⁶.

¹ Γ. Σωτηρίου, Χριστιανική καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, τόμ. Α' (Ἀθήναι 1942), σελ. 217 κέ.

² Βλ. προχείρως Φ. Κοκουλέ, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός, τόμ. Γ (Ἀθήναι 1949), σελ. 23.

³ Τοῦ ἐπωνύμου τούτου δὲν εὐρομεν μνεῖαν ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ H. Moritz, Die Zunamen bei den Byzantinischen Historikern und Chronisten, Programm des K. Humanistischen Gymnasiums in Landshut, 1896/1898.

⁴ V. Grumel, Remarques sur la Dioptra de Philippe le Solitaire, Byz. Zeitschrift, τόμ. 44 (1951), σελ. 198 κέ.

⁵ M. Vogel καὶ V. Gardthausen, Die Griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, Λειψία 1909, σελ. 252 καὶ 419. Σωφρ. Εὐστρατιάδου καὶ Ἀρχαδίου, Catalogue of the Greek Manuscripts in the Library of the Monastery of Vatopedi on Mt. Athos, Cambridge 1924, σελ. 172.

⁶ Κ. Κωνσταντοπούλου, Βυζαντινὰ Μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου, σελ. 182, ἀριθμ. 695. V. Laurent, Les bulles métriques dans la Sigillographie byzantine, Ἑλληνικά, τόμ. 7 (1934), σελ. 70, ἀριθμ. 581.

Καὶ ἄλλος ἀντιγραφεὺς τοῦ δεκάτου τετάρτου ἢ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶ-
νος, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου, ἔφερε τὸ αὐτὸ ἐπώνυ-
μον, ὁ Μανουὴλ ὁ Φιαλίτης ¹.

Λεπτομερεστέρα ἔρευνα θὰ ἀποκαλύψῃ ἴσως καὶ ἄλλα ὁμώνυμα πρόσωπα.
Δι' ἡμᾶς ἀρκεῖ ἐνταῦθα ἡ διαπίστωσις ὅτι τὸ ὄνομα ἀπαντᾷ ὡς οἰκογενεια-
κόν. Ἐτυμολογικῶς τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ ἔχη σχέσιν πρὸς τὴν λέξιν *φιάλη*,
ὑφ' ἣν τοῦλάχιστον σημασίαν συνητηθήσαμεν αὐτὴν ἀνωτέρω. Ἄλλ' ἡ λέξις
φιάλη εἶχε καὶ ἄλλας σημασίας. Ἐν πρώτοις ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἐφέροντο
εἰσκατὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει, αἵτινες εἶναι κυρίως γνωσταὶ ἐκ τῶν διωγμῶν
τῆς Εἰκονομαχίας ². Ὁ βιογράφος τοῦ Στεφάνου τοῦ νεωτέρου ὁμιλεῖ περὶ
τῆς ἐν Φιάλῃ εἰσκατῆς τῆς «ἔξοφωμένης» ³. Ἐξ ἄλλου, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορ-
φυρογέννητος εἰς τὸ πεντηκοστὸν πρῶτον κεφάλαιον τοῦ *Πρὸς τὸν ἴδιον*
υἱὸν Ῥωμανὸν ἔργου του ἐκθέτει τὰ κατὰ τὰς δικαιοδοσίας τοῦ *πρωτοспа-*
θαρίου τῆς Φιάλης ⁴. Ὑπὸ τὸν ἀνώτερον τοῦτον ἀξιωματοῦχον, προερχόμε-
νον, ὡς φαίνεται, ἐκ τῶν πλαισίων τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ, ὑπήγοντο οἱ
ναῦται (ἐλάται) τῶν βασιλικῶν πλοίων (ἀρχικῶς τῶν *ἀγρारीων* καὶ ἀκολού-
θως τῶν *δρομωνίων*), τὰ ὁποῖα ἦσαν προσηλωμένα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ
αὐτοκράτορος, ἐνῶ τὰ πλοῖα, τὰ ἀπεσπασμένα εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς αὐτο-
κρατείας, ὑπήγοντο εἰς τὸν *ἐπὶ τῆς τραπέζης* τῆς αὐγούστης ⁵. Τὰ καθή-
κοντα τοῦ πρωτοσπαθαρίου τῆς φιάλης ἦσαν στρατιωτικὰ καὶ δικαστικά.
Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τῆς ἀκολουθίας του εἰσήρχετο εἰς τὸ πλοῖον, ὁ
πρωτοσπαθάριος ⁶ ἴστατο «*μέσον τοῦ δρομωνίου, προθυμοποιῶν καὶ προ-*
τρεπόμενος τοὺς τοῦ δρομωνίου ἐλάτας γενναιότερον καὶ ἀνδρικότερον ἐλαύ-
νειν τε καὶ κωπηλατεῖν, ἅμα δὲ τοῖς τότε πρωτοκαράβοις ὑποτιθέμενος
κατὰ τὴν δυσκρασίαν καὶ πνεῦσιν τῶν ἀνέμων τὴν βασιλείον ναῦν πηδα-
λιουχεῖν τε καὶ κυβερνᾶν» ⁷. Ὡς δικαστικὸς λειτουργός, ὁ πρωτοσπαθάριος
«*καθ' ἐκάστην ἡμέραν καὶ καθ' ἐκάστην δείλῃν ἀπὸ παλαιοῦ τύπου κατήρ-*
χετο καὶ ἐκαθέζετο ἐν τῇ φιάλῃ διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἐλέγετο πρωτοσπαθάριος
τῆς φιάλης καὶ τὰς ἀναμεταξὺ δίκας τῶν ἐλατῶν τῶν τε ἀγρारीων καὶ τῶν

¹ M. Vogel καὶ V. Gardthausen, Ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 282. Σ. Λάμ-
πρου, Νέος Ἑλληνομνήμων, τόμ. 6 (1909), σελ. 512.

² R. Janin, Constantinople byzantine. Développement urbain et réper-
toire topographique, Παρίσιοι 1950, σελ. 377.

³ Migne, Patr. Græca, τόμ. 100, στ. 1156.

⁴ Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν, κεφ. 51, ἔκδ. G y.
Moravcsik καὶ R. Jenkins (Βουδαπέστη 1949), σελ. 246 - 256.

⁵ Αὐτόθι, σελ. 248.

⁶ Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ κείμενον ἀναφέρεται εἰς συγκεκριμένον πρόσωπον.

⁷ Πορφυρογεννήτος, Αὐτόθι, σελ. 252.

δρομωνίων, τῶν παρ' αὐτοῦ ἐξουσιαζομένων, ἔκριεν καὶ κατὰ τὸ δίκαιον ἐδίκαζέν τε καὶ ἐδιοίκει»¹.

² Ἀλλὰ τί ἦτο εἰς τὴν συγκεκριμένην ταύτην περίπτωσιν ἡ *φιάλη*; Κατὰ τὸν Α. Vogt, αὕτη ἦτο οἰκοδόμημά τι παρὰ τὴν θάλασσαν, ἄγνωστον ποῦ ἰδρυμένον². Ὁ L. Bréhier πιστεύει ὅτι ἡ *φιάλη* αὕτη ἀνήκεν εἰς τὸ συγκρότημα τοῦ Τρικλόγχου, τὸ ὁποῖον ἀνήγειρεν ὁ αὐτοκράτωρ Θεόφιλος κατὰ τὸ ἔτος 838³. Οὐδετέρω τῶν γνωμῶν τούτων φαίνεται εὐσταθοῦσα. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ Φιάλη, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ πρωτοσπαθάριος ἤσκει τὰ καθήκοντά του, δὲν ἦτο οἰκοδόμημα, ἀλλὰ λιμὴν. Πράγματι, ἐπὶ τῆς ἁσιατικῆς ὄχθης τοῦ Βοσπόρου ἔκειτο ὁ λιμὴν τῆς Φιάλης, ὀνομασθεὶς οὕτω διὰ τὸ «τροχοειδὲς» τοῦ σχήματος⁴. Εἰς τοῦτον ἀναφερόμενος, ὁ Διονύσιος ὁ Βυζάντιος γράφει: «μεθ' ὃν ἄλλος ὄρμος Φιάλη⁵ Χαλκηδονίων τῶν μέγα δυνηθέντων ἀνδρῶν. Ἐπὶ δ' αὐτῶ βουνὸς ὑπτιος καὶ περιφερῆς εἰς κύκλον σχῆμα περιγράφων τὴν βάσιν· θέατρον δέ τις εἰκάσειεν ὄραν ἀπρονόητον ἐπιτήδευμα τῆς φύσεως· τοῦτο δ' ἄρα καὶ κέκληται»⁶. Ὁ λιμὴν μνημονεύεται εἰς εὐάριθμα βυζαντινὰ κείμενα, τοποθετεῖται δὲ εἰς τὸν σημερινὸν ὄρμον Kōrfeş, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἀνάγεται εἰς τὸ ἑλληνικὸν *κόρφος*, *κόλπος*⁷.

Νομίζω ὅτι τὸ ὄνομα *Φιαλίτης* ἀδιστακτως δύναται νὰ συναφθῇ ἔτυμολογικῶς πρὸς τὸν λιμένα τῆς Φιάλης, δηλοῦν εἴτε τοὺς παροικοῦντας εἴτε, πιθανώτερον, τοὺς ἀσκοῦντας λειτουργημά τι συναφὲς πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στολίσκου, τοῦ ὁποίου προϊστάτο ὁ πρωτοσπαθάριος. Πῶς τώρα τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ ἀωνύμου τοῦ βραχέος χρονικοῦ εἰς τὸν ἱστορικὸν Γεώργιον τὸν Σφραντζῆν ἢ Φραντζῆν, τὸ πρᾶγμα δὲν

¹ Αὐτόθι, σελ. 248. Περὶ τοῦ θεσμοῦ πρβλ. Α. Vogt, Le protospathaire de la phiale et la marine byzantine, *Échos d'Orient*, τόμ. 39 (1940), σελ. 328-332.

² Α. Vogt, Αὐτόθι, σελ. 330, σημ. 1.

³ L. Bréhier, Les institutions de l'Empire byzantin (Παρίσιος 1949), σελ. 134. Περὶ τοῦ Τρικλόγχου βλ. R. Janin, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 114 καὶ 400.

⁴ Τὸ ἐπίθετον «τροχοειδῆς» χρησιμοποιεῖ ὁ Φλάβιος Ἰώσηπος, Ἰουδ. Πόλ., Γ', 509 (Naber), χαρακτηρίζον τὴν λίμνην Φιάλην τῆς Παλαιστίνης.

⁵ Τὸ κείμενον ἔχει τὸν τύπον *Φιέλα*, ὁρθῶς ὅμως ὁ Müller διώρθωσεν εἰς *Φιάλη*: *Geographi Græci Minores*, τόμ. Β', σελ. 86, σημ. 21. Πρβλ. καὶ *Fragmenta Historicorum Græcorum* (Müller), τόμ. Ε', σελ. 188, σημ.

⁶ Διονυσίου τοῦ Βυζαντίου, Ἀνάπλους Βοσπόρου, 5: *Fragmenta Historicorum Græcorum*, τόμ. Ε', σελ. 188.

⁷ Περὶ τοῦ ὄρμου τῆς Φιάλης βλ. καὶ J. Pargoire, A propos de Boredion, *Byz. Zeitschrift*, τόμ. 12 (1903), σελ. 454-456. R. Janin, Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 444.

εἶναι σαφές. Πάντως ἢ ἀνωτέρω παρατεθεῖσα ἐρμηνεῖα τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου δὲν εἶναι πειστική. Ἴσως καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην πρόκειται διπλωθυμία ἐκ τῶν συνήθων κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τοῦ Βυζαντίου. Δὲν ἀποκλείεται νεώτερον εὔρημα ἢ νεώτερον παρατήρημα νὰ διαφωτίσουν πλήρως τὸ μικρὸν τοῦτο πρόβλημα.

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ